
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Ο ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΣΕ ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΩ

Θυμᾶται ἄραγε σήμερα ὁ λαὸς τῆς Κω τὸν παλαιὸ μεγάλο του πρόγονο, τὸν Ἴπποκράτη; Ὁ Ν. Γ. Πολίτης, στὴ μεγάλη του συλλογὴ τῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μιὰ μόνο παράδοση ἀναφέρει ἀπὸ τὴν Κω, σχετικὴ μὲ τὸν μεγάλο γιατρό¹. Μιὰ δεύτερη παράδοση ἀπὸ τὴν Κω, ποὺ κάνει λόγο γιὰ τὴν κόρη τοῦ Ἴπποκράτη, τὴ χρεωστοῦμε, μαζὶ μὲ τόσα ἄλλα, στὸν ἀκούραστο ζῆλο τοῦ Κ. Ν. Σάθα². Νὰ εἶναι ὅμως ἄραγε αὐτὲς μόνο οἱ ἀναμνήσεις ποὺ κράτησε ὁ λαὸς τῆς Κω ἀπὸ τὸν παλαιὸ μεγάλο του πρόγονο; Τὸ ἐρώτημα ἀπασχόλησε πρὶν ἀπὸ χρόνια τὸν κ. Ἀναστ. Καραναστάση. Ζητώντας νὰ βεβαιωθῆ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «ἂν πράγματι αὐτὰ μονάχα τὰ ἴσχνὰ ἀπομεινάρια τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου προγόνου ἀπόμειναν στοὺς σημερινοὺς ἀπογόνους του ἢ ἂν κατὰ κάποιον τρόπο ζῆ καὶ ἀναφέρεται στὶς παραδόσεις τους», πλησίασε τοὺς χωρικοὺς τῆς Κω. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνάς του, «ἀμοιβῆ ὄχι εὐκαταφρόνητη» τοῦ κόπου του, τὰ παρουσίασε στὸν Α' τόμο τοῦ Δωδεκανησιακοῦ Ἀρχείου (1955, σ. 111 - 119).

Πρόκειται γιὰ πέντε παραδόσεις: «Ὁ Ἴπποκράτης καὶ ὁ λωβός», «Ὁ Ἴπποκράτης καὶ τὰ βότανα», «Πῶς πέθανεν ὁ Ἴπποκράτης», «Ὁ Ἴπποκράτης καὶ οἱ δῦο κοπελλοῦδες», «Τὰ βιβλία τοῦ Ἴπποκράτη». Μόνο γιὰ τὶς δύο πρῶτες ἀπὸ τὶς παραδόσεις αὐτὲς βρῆκε ὁ κ. Καραναστάσης παράλληλες διηγήσεις ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος: ἀντίστοιχη μὲ τὴν πρώτη εἶναι ἡ παράδοση γιὰ «Τὸ λωβιασμένο βασιλόπουλο» ἀπὸ τὸ Λιγουριὸ τῆς Ἐπιδαύρου³, ἐνῶ μὲ τὴ δεύτερη παρουσιάζει ὁμοίωτες μιὰ παράδοση ἀπὸ τὸ Ἀσπροπόταμο τῆς Πίνδου⁴. «Μὲ τὶς ὑπόλοιπες τρεῖς παραδόσεις τῆς Κω», σημείωσε τελικὰ ὁ κ. Καραναστάσης (σ.117), «δὲ συναντοῦμε ἄλλες σχετι-

---

1. Τόμ. Α', σ. 79 (ἀρ. 151): «Τὸ σπῆτι τοῦ Ἴπποκράτη».

2. La tradition hellénique et la légende de Phidias, de Praxitèle et de la fille d'Hippocrate au moyen âge, Παρίσι 1883. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτη, ΔΙΕΕ 1 (1883) 85 κέ. Τώρα καὶ E. WICKERSHEIMER, Légendes hippocratiques du Moyen Âge, Sudhoffs Archiv f. Gesch. d. Medizin 45 (1961) 164 - 175 (ἰδιαίτερα 172 κέ.).

3. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Παραδόσεις, τόμ. Α', σ. 48 (ἀρ. 83).

4. ΑΛΕΞ. ΧΑΤΖΗΓΑΚΗ, Τ' Ἀσπροπόταμο Πίνδου, Παραδόσεις, Τρίκαλα 1948, σ. 9.

κές ούτε στη συλλογή τοῦ Πολίτη, ούτε στο Λαογραφικό Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ούτε καί σέ ἄλλη ἰδιωτική συλλογή ἀπό ὅσες τουλάχιστο γνωρίζουμε».

Στὴν τέταρτη ἀπὸ τὶς παραδόσεις αὐτὲς ἀναφέρεται τὸ σημείωμά μας αὐτό. Πρῶτα ὅμως ἄς μεταφέρουμε ἐδῶ τὸ κείμενο τῆς παράδοσης, ὅπως μᾶς τὸ ἔδωσε ὁ κ. Καραναστάσης (σ. 115):

Μὴν ν-ἡμέρα ν-ἐκάθετόνεν ὁ Ἴπποκράτης ἔπο κάτω ἔπο τὸμ Ἡλιάτανο μ-μὲ κάτι μαθητάδες του.

Κεῖδὰ πὸν κουβενδῆζανε, περάσασίνε δὴνὸ κοπελλοῦδες. Ἐσαιρετίσαν-δόνε καὶ λέει τους: καλῶς τα τὰ κορίτσια.

Μετὰ κάμποση ν-ῶρα ν-ἐξαναπεράσασίνε. Ἐσαιρετίσαν-δόνεμ πάλι καὶ λέει τους: καλῶς τες τὶς κυρίες.

Οἱ μαθητάδες του ἠπαραξενεύτησάνε.

Ὅτι στὸν Ἴπποκράτη εἶχαν ἀποδοθῆ ἰδιότητες μυθικοῦ προσώπου ἤδη στὴν ἀρχαιότητα, ὅχι μάλιστα τὴν πολὺ ὕστερη, εἶναι γνωστό. Μιὰ σειρά ἀπὸ θρύλους ὑποδήλωνε τὴν πίστη τῶν Πανελλήνων στὴν ἀξία του καθὼς καὶ τὴν ὑπερηφάνεια πού ἔνωσαν γι' αὐτόν¹. Νὰ προέρχεται ἄραγε κατευθείαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους αὐτοὺς θρύλους ἢ σημερινὴ παράδοση τῆς Κῶ; Δὲν φαίνεται νὰ μπορῆ νὰ εἶναι καταφατική ἢ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό.

Στὸ βίο τοῦ Δημοκρίτου πού ἔγραψε ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος διαβάζουμε καὶ τὶς ἀκόλουθες ἀρχαῖες διηγήσεις γιὰ τὸ φιλόσοφο τῶν Ἀβδήρων (IX 42): *Φησὶ δ' Ἀθηνόδωρος ἐν ὀγδῷ Περιπάτων, ἐλθόντος Ἴπποκράτους πρὸς αὐτόν, κελεῦσαι κομισθῆναι γάλα· καὶ θεασάμενον τὸ γάλα εἰπεῖν εἶναι αἰγὸς πρωτοτόκου καὶ μελαίνης· ὅθεν τὴν ἀκρίβειαν αὐτοῦ θαυμάσαι τὸν Ἴπποκράτην. ἀλλὰ καὶ κόρης ἀκολουθοῦσης τῷ Ἴπποκράτει, τῇ μὲν πρώτη ἡμέρᾳ ἀσπιάσασθαι οὕτω «χαῖρε κόρη», τῇ δ' ἐχομένη «χαῖρε γύναι» καὶ ἦν ἡ κόρη τῆς νεκτὸς διεφθαρμένη.*

Ἡ σημερινὴ ἐπομένως διήγηση τῆς Κῶ ὑπῆρχε καὶ στὴν ἀρχαιότητα, μὲ μιὰ σημαντικὴ ὅμως διαφορὰ: ἡ ἀρχαία διήγηση ἀπέδιδε στὸν Δημόκριτο, ὅχι στὸν Ἴπποκράτη, τὴν περίεργη ἰδιότητα, νὰ μπορῆ «νὰ διαπιστώνη μὲ μιὰ ματιὰ βασικὲς μεταβολὲς πού ἐπέρχονται στὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμὸ ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη».

Ἡ ἐναλλαγὴ προσώπων δὲν εἶναι φαινόμενο ἄγνωστο στὴ σφαῖρα τῶν θρύλων καὶ τῶν παραδόσεων². Θρύλοι ἢ παραδόσεις πού γεννήθηκαν ἀπὸ τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς ἑνὸς συγκεκριμένου προσώπου καὶ ἐπομένως συνδέ-

1. Βλ. E. LITTRÉ, *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, Παρίσι 1861, τόμ. IX, σ. 312 κ.ε.

2. Βλ. π.χ. καὶ σ. 111 σημ. 1.

ονταν στὴν ἀρχὴ μὲ ἓναν συγκεκριμένο τόπο, ξαναβρίσκονται συχνὰ σὲ ἄλλον ἢ σὲ ἄλλους τόπους, μὲ μόνη συνήθως ἀλλαγὴ τὴν ἐμφάνιση ἐνὸς νέου προσώπου στὴ θέση τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα. Ἡ φιλοτιμία τῶν κατοίκων τοῦ κάθε τόπου καὶ ἡ ἐπιθυμία τους νὰ ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὸν δικό τους «ἥρωα», γιὰ τὸν ὁποῖο νὰ μποροῦν νὰ διηγοῦνται ἐκπληκτικὲς ἱστορίες, εἶναι τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν μεταμορφώσεων.

Μιὰ τέτοια ἐναλλαγὴ προσώπου πρέπει ἀσφαλῶς νὰ δεχθοῦμε καὶ στὴν περίπτωσι τῶν δύο ἀντίστοιχων διηγήσεων—μιᾶς ἀρχαίας καὶ μιᾶς νεώτερης—ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ. Ἄν δὲν δεχτοῦμε τὴ λύσι αὐτῆ, θὰ βρεθοῦμε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι στὴν ἀρχαιότητα, δίπλα στὴ διήγησι ποῦ εἶχε γιὰ κεντρικὸ πρόσωπο τὸν Δημόκριτο, ὑπῆρχε καὶ μιὰ δεύτερη, ὅμοια διήγησι, μὲ κεντρικὸ πρόσωπο τὸν Ἴπποκράτη, καὶ ἀκόμη ὅτι αὐτὴ ἡ δεύτερη διήγησι, νικώντας τὸ χρόνο στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, εἶχε τὴν τύχη νὰ σωθῆ στὸν τόπο ἀκριβῶς ὅπου εἶδε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ φῶς ὁ μεγάλος γιαντρός.

Πιστεύω ὅτι ἡ ἀρχαιότητα διηγοῦνταν τὸ περιστατικὸ αὐτὸ μόνο γιὰ τὸν Δημόκριτο:

1. Φαίνεται ὅτι γιὰ τὸν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο ὑπῆρχαν στὴν ἀρχαιότητα καὶ ἄλλες ἐκπληκτικὲς ἱστορίες αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Ἔτσι τουλάχιστο δείχνει ἡ ἄλλη ἀπὸ τὶς δύο διηγήσεις ποῦ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος δανείστηκε ἀπὸ τοὺς Περιπάτους τοῦ Ἀθηνοδώρου. Μιλᾷ καὶ αὐτῆ, ὅπως εἶδαμε, γιὰ τὴν ἴδια περιεργὴ ἱκανότητα τοῦ Δημοκρίτου: νὰ διακρίνη μὲ μιὰ ματιὰ πράγματα ποῦ ἔμεναν ἀθέατα στὰ μάτια τῶν ἄλλων, ἀκόμη καὶ τῶν πιὸ σοφῶν.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἀνάλογες ἱστορίες λέγονταν στὴν ἀρχαιότητα καὶ γιὰ τὸν Ἀναξαγόρα. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἱστορίες αὐτὲς ἔλεγε πῶς ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος πῆγε κάποτε νὰ παρακολουθήσῃ τοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τυλιγμένος σὲ ἓνα δερμάτινο ροῦχο: ἦταν βέβαιος πῶς θὰ βρέξῃ, καὶ δὲν γελάστηκε (Διογ. Λαέρτ. Π 10 εἰς Ὀλυμπίαν ἐλθόντα ἐν δερματίνῳ καθίσαι, ὡς μέλλοντος ὕσειν καὶ γενέσθαι πρβ. καὶ Φιλόστρ. Βί. Ἀπολλ. Τυαν. Ι 2)¹. Μιὰν ἄλλη διήγησι τὴ μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Φιλόστρατο (Βί. Ἀπολλ. Τυαν. Ι 2): οἰκίαν ὡς πεσεῖται προειπόντα μὴ ψεύσασθαι· πεσεῖν γάρ. Μιὰ τρίτη ἱστορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἀναξαγόρας προφήτεψε «τὴν περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς γενομένην τοῦ λίθου πτώσιν», φαίνεται ὅτι ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ στὴν ἀρχαιότητα ἀνέκδοτα («τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν ἦδεν» Λίλιαν. Περὶ ζῶων VII 8).

1. Στὸν Αἰλιανὸ (Περὶ ζῶων VII 8) χρεωστοῦμε τὴν πληροφορία ὅτι ἡ ἀρχαιότητα διηγοῦνταν τὸ ἴδιο περιστατικὸ καὶ γιὰ τὸν Ἴππαρχο: καὶ Ἴππαρχος μὲν ἐπὶ Ἰέρωνος τοῦ τυράννου καθηήμενος ἐν θεάτρῳ καὶ φορῶν διφθέραν, ὅτι τὸν μέλλοντα χειμῶνα ἐκ τῆς παρούσης αἰθρίας προηπίστατο ἐξέπληξε.

Ἐκείνη ἡμέρα, δὲν ἔχει ἀκόμη μελετηθῆ συστηματικὰ τὸ θέμα ποῦ σχετίζεται μετὰ τὴν γένεση καὶ τὴν διάδοση τῶν ἀνεκδότων ποῦ μιλοῦσαν γιὰ τοὺς παλαιούς αὐτοὺς φιλοσόφους. Καὶ ὅμως τὰ ἀνέκδοτα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς προσφέρουν πολὺτιμη βοήθεια στὴν προσπάθειά μας νὰ ξανακερδίσουμε (ἢ νὰ κατανοήσουμε) βασικὲς διδασκαλίαι τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμὴ θὰ μᾶς βοηθοῦσαν νὰ παρακολουθήσουμε καὶ τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν στὴν ἀρχαιότητα καὶ, μαζί, τὴν ἐκλαίκευσή τους. Πόσο χρήσιμη θὰ ἀποδεικνυόταν ἡ ἐπεξεργασία τοῦ σχετικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, φάνηκε ἀπὸ τὶς ἐρευνες τοῦ J. Schumacher: στὸ βιβλίο του *Antike Medizin* (Berlin 1939 21963): ὁ ἱστορικός αὐτὸς τῆς ἱατρικῆς ἔδειξε μετὰ τρόπο πειστικὸ σὲ πόσο χρήσιμα συμπεράσματα γιὰ τὶς ἱατρικὲς διδασκαλίαι τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε ξεκινώντας καὶ ἀπὸ τὰ σχετικὰ μετὰ αὐτοὺς ἀρχαῖα ἀνέκδοτα.

Οἱ D. E. Gershenson - D. A. Greenberg στὸ ἀληθινὰ πολὺτιμο βιβλίο τους *Anaxagoras and the Birth of Physics*, New York 1964, ἔκαμαν τὴ σκέψη (σ. 345) ὅτι ἀπὸ μιὰ γενικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρα γιὰ πτώση λίθων ἀπὸ τὸν οὐρανὸ θὰ πρέπη τελικὰ νὰ προῆλθε τὸ ἀνέκδοτο ποῦ μιλοῦσε—συγκεκριμένα πιά—γιὰ τὴν πτώση τοῦ λίθου στοὺς Αἰγὸς ποταμούς: ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε ὅλα τὰ θεωρητικὰ ἐφόδια γιὰ νὰ κάμῃ μετὰ ἐπιτυχία τὴ συγκεκριμένη αὐτὴ πρόβλεψη. Τὸ πέρασμα ὕστερα σὲ μιὰ καινούργια φάση, ὅπου ὁ Ἀναξαγόρας παρουσιαζόταν ὡς ὁ ἄνθρωπος ποῦ μπορούσε νὰ προβλέπῃ μετὰ ἐπιτυχία τὰ πάντα, δὲν ἦταν πιά καθόλου δύσκολο. Ἔτσι γεννήθηκε κατὰ τοὺς Gershenson - Greenberg ὁ «προφήτης» Ἀναξαγόρας¹.

Ἡ ἄποψη τῶν Gershenson - Greenberg εἶναι ἐνδιαφέρουσα, κυρίως γιὰτὶ ὑποδηλώνει τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο θὰ πρέπη νὰ γεννήθηκαν τὰ σχετικὰ μετὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ἀνέκδοτα: μιὰ θεμελιώδης καὶ ἐντυπωσιακὴ διδασκαλία τῶν φιλοσόφων θὰ πρέπη νὰ βρισκόταν πάντοτε στὴν ἀρχὴ τῶν σχετικῶν μετὰ ἐκείνους ἀνεκδότων. Μιὰ τέτοιου εἶδους ὅμως διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρα δὲν θὰ μπορούσε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ἦταν αὐτὴ ποῦ μιλοῦσε γιὰ πτώση λίθων ἀπὸ τὸν οὐρανὸ. Στὴ δημιουργία ἀνεκδότων σὰν αὐτὰ ποῦ μᾶς παραδίδονται γιὰ τὸν Κλαζομένιο φιλόσοφο θὰ μπορούσε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ὀδηγήσῃ μιὰ ἄλλη, πολὺ γενικὴ καὶ γι' αὐτὸ πολὺ πιὸ βασικὴ, διδασκαλία του. Ἐννοῶ τὴ διδασκαλία μετὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀναξαγόρας ὑποδύλωνε τὴ σημασία τῶν αἰσθήσεων γενικὰ γιὰ τὴ σύλληψη καὶ τὴν κατανόηση τῆς βαθύτερης οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τὴ διδασκαλία του αὐτὴ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ, καθὼς φαίνεται, φράση: *ὄψις ἀδήλων τὰ φαινόμενα*.

Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὴ διδασκαλία αὐτὴ τοῦ Ἀναξαγόρα τὴν ἐπανελάβε ἀργότερα μετὰ ἰδιαίτερη ἔμφαση καὶ ὁ Δημόκριτος. Ἀπὸ τὸν Διότιμο, ὅπαδὸ τοῦ Δημοκρίτου, δανείστηκε ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (Πρὸς μαθημ.

1. Πρβ. Ἰππολ. Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος 18, 13 W. *τοῦτον* [ἐνν. τὸν Ἀναξαγόρα] λέγουσι καὶ προγνωστικὸν γεγονέναι.

VII 140) τὴν πληροφορία ὅτι ἡ γνωσιοθεωρία τοῦ Δημοκρίτου ἦταν θεμελιωμένη ἐπάνω σὲ τρία κυρίως «κριτήρια». Τὸ πρῶτο ἀποτελοῦσε ἀναβίωση τῆς παλαιᾶς διδασκαλίας τοῦ 'Αναξαγόρα πὺ ἀναφέραμε προηγουμένως: τῆς τῶν ἀδῆλων καταλήψεως κριτήριον τὰ φαινόμενα (πρβ. καὶ Σέξτ. 'Εμπειρ., ἔ.ἀ., ὄψις ἀδῆλων τὰ φαινόμενα, ὡς φησιν 'Αναξαγόρας, δν ἐπὶ τούτῳ Δημόκριτος ἐπαινεί). 'Η εὐφάνταστη ἀρχαιότητα δὲν θὰ μπορούσε νὰ μὴν ἐκμεταλλευτῆ τὴ νέα αὐτὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ καινούρια σειρά ἀπὸ ἀνάλογα ἀνέκδοτα, καὶ μάλιστα ἀφοῦ τὴ φορὰ αὐτὴ ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν φιλόσοφο πὺ καὶ ἡ φήμη του συντηρήθηκε ζωντανὴ πολὺ ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του καὶ τὰ βιβλία του εἶχαν στὴν ἀρχαιότητα ἐκπληκτικὴ κυκλοφορία (πρβ. Διογ. Λαέρτ. IX 40). Διόλου λοιπὸν παράξενο ἂν ἀνάμεσα στὰ ἀνέκδοτα αὐτὰ ἦταν καὶ αὐτὸ πὺ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος δανείστηκε ἀπὸ τὸν 'Αθηνόδωρο.

2. 'Η ἀρχαιότητα καλλιέργησε μὲ ἰδιαίτερη ἀγάπη τὸ θρύλο τῆς συνάντησης τοῦ μεγάλου 'Ιπποκράτη μὲ τὸν Δημόκριτο. 'Η συνάντηση εἶχε γίνῃ στὰ 'Αβδηρα. 'Εκεῖ εἶχαν καλέσει τὸν 'Ιπποκράτη οἱ συμπατριῶτες τοῦ φιλοσόφου, ἀνήσυχτοι γιὰ τὸ μεγάλο τέκνο τῆς πατρίδας τους παρουσίαζε —κατὰ τὴ γνώμη τους— ἐπικίνδυνα συμπτώματα τρέλας: τὸ καθεὶ τοῦ προκαλοῦσε γέλιο ἀκατάσχετο. Στὰ πλαίσια αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς συνάντησης τοποθετοῦσαν οἱ ἀρχαῖες διηγήσεις καὶ τὸ περιστατικὸ μὲ τὴν κόρη πὺ συνόδευε τὸν 'Ιπποκράτη. Θὰ μπορούσαμε ἐπομένως νὰ δεχθοῦμε ὅτι στὴ διήγηση αὐτὴ συνδυάστηκαν α) στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀνεκδοτολογία πὺ γεννήθηκε μὲ ἀφετηρία τὴν πίστὴ τοῦ Δημοκρίτου ὅτι στὴ γνώση τῶν «ἀδῆλων» μᾶς βοηθοῦν τὰ «φαινόμενα», καὶ β) στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀνεκδοτολογία πὺ προκάλεσε τὸ θέμα τῆς συνάντησης Δημοκρίτου — 'Ιπποκράτη.

Μένει νὰ ἐξηγηθῇ ἡ γένεση τῆς σημερινῆς παράδοσης τῆς Κῶ, πὺ ἀγνοεῖ τὸν Δημόκριτο καὶ μιᾶ μόνον γιὰ τὸν 'Ιπποκράτη. Εἶναι γνωστὸ ὅτι σώζονται σήμερα στὸ στόμα τοῦ λαοῦ παραδόσεις πὺ ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν — συχνὰ μάλιστα τὸ πιὸ μακρινὸ — τῆς πατρίδας μας. 'Ο Ν. Γ. Πολίτης ἐξέφρασε γιὰ τίς παλαιᾶς αὐτῆς ἱστορίες τὴ γνώμη ὅτι «αἱ παραδόσεις αὐταὶ μετεδόθησαν εἰς τὸν λαὸν ἐν νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ λογίων» (Παραδόσεις, τόμ. Β', σ. 635). Εἶναι, πράγματι, γνωστὸ ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους πὺ χρησιμοποίησαν οἱ λόγιοι στὰ νεώτερα χρόνια γιὰ νὰ συντηρήσουν ἄσβηστο τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν συμπατριωτῶν τους ἦταν νὰ τοὺς μιλοῦν γιὰ τὸ μακρινὸ ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς πατρίδας τους. Πρόσωπα καὶ περιστατικὰ ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἱστορία μας ξαναζωντάνευαν ἔτσι στὴ φαντασία τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, τὴν ἴδια ὅμως στιγμὴ γίνονταν καὶ ὅλες οἱ ἀναπόφευκτες ἀφαιρέσεις καὶ ἀπλουστεύσεις, μαζὶ καὶ οἱ «ἀπαραίτητοι» καινούριοι συσχετισμοί. 'Ετσι οἱ παλαιᾶς ἱστορίες πῆραν στὸ στόμα τοῦ λαοῦ καινούρια μορφή.

'Ετσι θὰ γεννήθηκε, κατὰ τὴ γνώμη μου, καὶ ἡ σημερινὴ παράδοση τῆς

Κῶ πού μιᾶ γιὰ τὸν Ἴπποκράτη. Κάποιος λόγιος (ἓνας δάσκαλος π.χ.) θὰ διηγήθηκε κάποτε στοὺς συμπατριῶτες τοῦ μεγάλου γιατροῦ τὴ γνωστὴ στὸν ἴδιον ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο ἱστορία, ἔπου ἀναφερόταν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἴπποκράτη. Ἡ λαϊκὴ ψυχὴ λειτούργησε ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα μὲ τὸν δικὸς τῆς τρόπο.

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

Δ. ΛΥΠΟΥΡΑΗΣ

ΙΩΣΗΦ ΡΑΚΕΝΔΥΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΥΜΝΟΙ

Παρουσιάζομεν ἐνταῦθα, ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος 36¹ (R. III. 2) τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐσχοριάλ, θρησκευτικούς ὕμνους τοῦ Ἰωσήφ Ρακενδύτου. Πρόκειται περὶ σειρᾶς στίχων («ικετηρίων»), ἀφιερωμένων εἰς τὴν Θεοτόκον, δύο μεγαλυνοῦ, εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα καὶ τὸν Θεόν, καὶ δύο εὐχῶν πρὸς τὸ Ἄγιον Πνεῦμα καὶ τὸν Θεὸν ὡς προαιώνιον λόγον.

Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς τῶν θρησκευτικῶν ὕμνων εἶναι ὁ καταγόμενος ἐξ Ἰθάκης Φιλόσοφος Ἰωσήφ ὁ Ρακενδύτης, δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἐνταῦθα. Σημειοῦται πάντως ὅτι ὁ M. Treu, ὁ κυρίως μελετήσας τὸ ἔργον καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Φιλοσόφου², τοὺς ἀποδίδει εἰς αὐτὸν. Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης εἶναι ὅτι εἰς τὸν ἐνταῦθα μνημονευόμενον κώδικα R. III. 2 ὑπάρχει πρὸ τῶν θρησκευτικῶν ὕμνων (φ. 1^r-4^r) πεζὸν κείμενον ἀνωνύμου συγγραφέως. Πιθανῶς τὸ κείμενον τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν Φιλόσοφον καθ' ὅτι ἐν αὐτῷ, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μακρὰν παραίνεσιν πρὸς παραμυθίαν εἰς πάσχοντα, γίνεται μνεῖα Ἰωσήφ τινός, ὅστις ἴσταται ὡς φύλαξ ἄγγελος παρὰ τῷ νοσοῦντι. Ἡ ἀναγραφόμενη προσφώνησις («κῦριν Ἰωσήφ»), ἀπνευμομένη εἰς τὸν φιλόσοφον ὑπὸ διαφόρων³, παρέχει τὴν ὑπόνοιαν ταυτοπροσωπίας τοῦ Ἰωσήφ τοῦ στ. 11 εἰς 3^v, συγγραφέως τῶν ἐπομένων θρησκευτικῶν ὕμνων, καὶ τοῦ φιλοσόφου. Ἀλλὰ ἡ ὀριστικὴ διευκρίνησις τοῦ θέματος ἐπαφίεται εἰς ἄλλους ἀρμοδιωτέρους τοῦ γράφοντος.

Οἱ στίχοι εἰς τὴν Θεοτόκον ἐσημειώθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Treu ὡς περιλαμβανόμενοι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κώδικα R. III. 2 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ

1. Bl. A. REVILLA, Catalogo de los Codices Griegos, τόμ. 1, Μαδρίτη 1936, σ. 141, 142.

2. M. TREU, B.Z. 8 (1899) 1 - 64.

3. S. MERCATI, Studi Bizantini 1 (1924) 172, καὶ Cod. Marc. Gr. 446 φ. 283^r, στ. 24.

Ἐσκοριαλ κατὰ τὴν παλαιότεραν ἀρίθμησιν τοῦ E. Miller¹, ἄνευ μνείας τῶν μεγκλυναρίων, τῶν εὐχῶν καὶ τοῦ ἐν τέλει ἐπιγράμματος, ἅτινα περιέχονται εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα ἐν συνεχείᾳ. Νῦν ἐκδίδονται ὁμοῦ τὸ πρῶτον, σημειομένης τῆς πηρουσίας ἀνωρύμως παλαιότερον τῶν μεγακλυναρίων εἰς τὸ Ὁρολόγιον, καὶ τῆς δευτέρας τῶν εὐχῶν εἰς τὰς εὐχὰς τοῦ Ὁρθρου καὶ τοῦ Ἐσπερινοῦ τὰς ἐκδοθείσας ὑπὸ Π. Τρεμπέλα².

Ὁ κώδιξ εἶναι ἀχρονολόγητος, ἐπὶ βαμβυκίνου χάρτου, ἐκ φύλλων 264 καὶ διαστάσεων 22,5 × 14,5 ἐκ. Ὁ Revilla χρονολογεῖ αὐτὸν εἰς τὸν 14ον αἰῶνα³. Ἀποτελεῖ συλλογὴν ποικίλων κειμένων καὶ οἱ ἀντιγραφεῖς εἶναι διάφοροι. Τὰ 11 πρῶτα φύλλα ἔχουν ἀντιγραφῆ ὑπὸ τινος Μανουήλ, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀναγράφεται εἰς τὴν ᾠαν τοῦ φ. 12: Ὡ Χριστὲ βοήθει τῷ σῶ δούλω Μανουήλ. Τὸ χειρόγραφον προέρχεται ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, ὡς προκύπτει ἐκ σχετικῆς μνείας εἰς τὸ τελευταῖον φύλλον. Τὰ κατωτέρω ἐκδιδόμενα κείμενα περιέχονται εἰς τὰ φφ. 4^τ - 6^τ.

Κώδιξ Ἐσκοριαλ R. III., 2 φφ. 4^τ - 6^τ.

φ. 4 Στίχοι ἱκετήριοι πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον
τοῦ τιμιωτάτου καὶ σοφωτάτου τῶν μοναχῶν κυρ(σῶ) Ἰωσήφ.

Εἰ καὶ πρὸς ἀπόγνωσιν ἀμαρτημάτων
ἔλκει με πληθύς καὶ τὸ βαρὺ φορτίον
ταῖς τῶν πονηρῶν δαιμόνων συμβουλίαις
καὶ τῇ συνήθει χαλεπῇ ραθυμίᾳ,
ὦ μῆτερ ἀγνή τοῦ θεανθρώπου λόγου, 5
ἀλλ' ἡ κραταιὰ πίστις ἀνθέλκει πάλιν
ἦν εἰς σέ, πανάμωμε, κέκτημαι, μόνην
ἀμαρτανόντων τὴν βεβαίαν ἐλπίδα
καὶ καταφυγὴν, ἀσφαλῆ σωτηρίαν,
ἧ καὶ πεποιθώς, ἐκβοῶ σοι σὺν φόβῳ! 10
Ἐν ἀνομίαις τὴν ἐμὴν παναθλίαν
ψυχὴν ρυπώσας καὶ μολύνας ἀφρόνως,
ἔφθασα, Πανάχραντε, πρὸς βίου τέλος,
τὸν τῆς παρούσης ἀνύσας ζωῆς δρόμον
καὶ τὴν τομὴν δέδοικα τὴν τοῦ θανάτου 15
καὶ τὰς ἀπειλὰς τῶν κακίστων δαιμόνων·
πέιθουσι γάρ με τὰ προσόντα κακά μοι

1. TREU, ἐ.ἀ. σ. 44.

2. Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Αἱ εὐχαὶ τοῦ Ὁρθρου καὶ τοῦ Ἐσπερινοῦ, Θεολογία 25 (1954) 77.

3. REVILLA, ἐ.ἀ. σ. 141.

εἰς χεῖρας αὐτῶν ἐμπεισεῖν πρὸς βασάνους.
 Ἄλλ' ὡς ἔχουσα συμπαθεῖν ἁμαρτίας
 ἐξουσίαν, δέσποινα, τῶν ἐπταικότων, 20
 σπεῦσον με σῶσον εἰς σὲ τὸν πεποιθότα
 καὶ δαιμόνων ρῦσαί με πάσης κακίας.
 Σὺ γὰρ ὑπάρχεις ἰκέτη σῶ και μόνη
 ἐκ μητρικῆς, δέσποινα, κοιλίας σκέπη
 καὶ ψυχῆς ἐμῆς σὺ ζωὴ και προστάτις, 25
 σὺ μοι βοηθός, ἀντίληψις, κυρία,
 ἴαμα σὺ μοι, δόξα, χαρά, λαμπρότης,
 ἐλπίς σὺ, λιμὴν, φῶς, πνοή, σωτηρία,
 σὺ καταφυγή, παραμύθιον σὺ μοι,
 ἄγκυρα, τείχος, ὄπλον εἰς ἐναντίους. 30
 Σὺ τὸν σὸν υἱὸν ὡς ἀγαθὸν τῇ φύσει
 ἐξιλέωσον ταῖς ἐμαῖς ἀισχροουργίαις,
 καὶ ἦν ἀνῆψα τοῦ πυρὸς σβέσον φλόγα
 καὶ δαιμόνων διώξον ἅπαν σὺ νέφος,
 σὺ και Θεοῦ με δεξιὸν παραστάτην 35
 ποιήσον, ἀγνή, και σεσωσμένον χάριν,
 τῇ μητρικῇ σῇ παρρησίᾳ χρωμένη·
 ὄλην γὰρ εἰς σὲ τῆς ἐμῆς σωτηρίας,
 Παναγία, τίθημι πᾶσαν ἐλπίδα.

Τοῦ αὐτοῦ μεγαλονάρια εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα.

Ἐμνήσωμεν πάντες θεοπρεπῶς [φ. 5^τ] ἄσμασιν ἐνθέοις τὸν Πατέρα και τὸν Υἱὸν και Πνεῦμα τὸ θεῖον, τρισυπόστατον φύσιν, τὴν μίαν βασιλείαν και κυριότητα.

Ἔτερον. Τὸν δι' ἀγαθότητα θεῖκὴν τὸ πᾶν ἐκ μὴ ὄντος συστησάμενον θεουργῶς και σοφῇ προνοίᾳ ἀφράστως κυβερνῶντα Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων τρόμῳ δοξάσωμεν.

Εὐχὴ. Παράκλητε, ὕψιστε, τὸ πάνσεπτον, τὸ παντουργόν, τὸ παντοκρατὲς πνεῦμα, και παντεπίσκοπον, σοῦ δεόμεθα, σοὶ προσπίπτομεν, σὲ καθικετεύομεν ἡμῖν ἐπικαμφθῆναι τοῖς δούλοις σου, και ἐπισκέψασθαι ἡμᾶς ἐν χρηστότητι, και ἀναγαγεῖν ἐκ βυθοῦ παραπτώσεων, ἀπὸ παντὸς καθάραι μολυσμοῦ, σαρκός τε και πνεύματος, ὄλους ἀγιάσαι, σοφίσαι, συνετίσαι. Πρὸς πᾶσαν γνῶσιν ὀδηγήσαι σωτήριον, ἀνδρείους [φ. 5^ν] ἀναδειῖξαι και ἀνευδύτους τοῖς πάθεσι, πάσης ὑπεναντίας ἰσχυροτέρους δυνάμει, ἐνδῦσαι σπλάχνα οἰκτιρμῶν, πραότητα, μακροθυμίας, ἀλήθειαν, εὐθύτητα, δικαιοσύνην, ἐπιεικειαν, εἰρήνην ἀδιάλειπτον, τρόπον ἄμαχον, ἀστασίαστον, ἀφιλόνηκον, ἀξίους τῆς δόξης σου καταστῆναι ναοὺς· ἡγεμονικὸν ἐν ἡμῖν εἶναι, φρουρητικὸν λό-

γου καιρίου καὶ ἀφθόνου βραβευτικὸν καὶ τῶν ἄλλων πλουσίων δωρεῶν σου παρεκτικόν. Σὺ γὰρ ἡ τελεσιουργία πάντων τῶν ἀγαθῶν καὶ σοὶ τὸν ὕμνον σὺν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ κατὰ χρέος προσάγομεν νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

Ἐτέρα εὐχή. Προαιώνιε λόγε τοῦ Θεοῦ καὶ [φ. 6^r] πατρός, ἐν ζῆ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι, δώρησαί μοι λόγον καὶ σοφίαν καὶ γνῶσιν τῷ πτωχῷ καὶ πένητι δούλῳ σου, καὶ οὐ μὴ κωλύσω τὰ χεῖλη μου τοῦ διηγῆσθαι τὰ θαυμάσιά σου καὶ κηρύττειν τὰς εὐεργεσίας σου, καὶ βοᾶν σοὶ διὰ παντός, δόξα σοὶ ὁ Θεός μοι, δόξα σοι.

Τὴν βίβλον ἦν περ εἰς χεῖρας φέρεις, φίλος,
κτῆμα πέφυκεν Ἰωσήφ ρακενδύτου.
Μέμνησο, φίλος, ταῖν χεροῖν ὅστις φέρεις
ρακενδυτοῦντος Ἰωσήφ μονοτρόπου.

Ὁ ὕμνογράφος χρησιμοποιεῖ τρία διάφορα εἶδη λόγου, ἅπαντα συνήθη εἰς τὴν ὕμνησιν τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Κατ' ἀρχὴν τὸν βυζαντινὸν δωδεκασύλλαβον¹ εἰς τοὺς ἰκετηρίους πρὸς τὴν Θεοτόκον στίχους. Πρόκειται περὶ ἀπόφρων στίχων συντεθειμένων κατὰ τοὺς τυπικοὺς κανόνες τοὺς διέποντας τὴν ποίησιν τῶν αἰώνων τῆς ἀκμῆς τῆς θρησκευτικῆς στιχουργικῆς. Συνηθέστερον χρησιμοποιεῖ τὴν πενθημιμερῆ τομήν, ἅπαντ' ὅμως ἐνίοτε καὶ ἡ ἐφθημιμερῆς. Τὰ δύο μεγαλυνάρια, τὰ ὕμνουντα τὸ μὲν πρῶτον τὴν Ἁγίαν Τριάδα καὶ τὸ δεύτερον τὸν Θεόν, ἀκολουθοῦν τοὺς κανόνες τονισμοῦ καὶ ἰσοσυλλαβίας τοὺς χαρακτηρίζοντας τὰ τοιαῦτα ἔμμετρα προῦμνια². Ψαλλόμενα εἰς ἤχον δεύτερον ἐξυπηρετοῦν λατρευτικοὺς σκοπούς. Αἱ δύο εὐχαί, ἐξ ὧν ἡ δευτέρα γνωστὴ καὶ ἐκδεδομένη³, εἶναι γραμμέναι εἰς πεζὸν λόγον, μὲ γνῶσιν τῶν κανόνων συντάξεως καὶ ὀρθῆς γραφῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τὸ κείμενον ιδιάζουσαν χάριν. Τὸ ἐν τέλει ἐπίγραμμα εἰς τέσσαρας δωδεκασυλλάβους στίχους πιστοποιεῖ τὸν συγγραφέα τῶν ὕμνων, πλὴν τῆς ἐν ἀρχῇ τῶν ἰκετηρίων στίχων γενομένης μνείας τοῦ ὀνόματός του. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ὅπου ἡ ἀνάγκη τοῦ στίχου τὸ ἐπιβάλλει, χρησιμοποιεῖ οὐχὶ συνήθεις ἐκφράσεις, ὡς συμβουλίας εἰς στ. 3, τῶν ἰκετηρίων, καὶ ταῖν χεροῖν εἰς στ. 3 τοῦ ἐπιγράμματος.

Εἰδικώτερον διὰ τοὺς ἰκετηρίους στίχους σημειοῦμεν, ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐκτά-

1. Βλ. καὶ Α. ΚΟΜΙΝΗ, Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματικοί, Ἀθήναι 1966, σ. 55.

2. Γ. ΜΠΕΚΑΤΩΡΟΥ, ἄρθρον Μεγαλυνάριον, ἐν Θρησκ. Ἠθικ. Ἐγκυκλοπ. τόμ. 8, Ἀθήναι 1966, σ. 881.

3. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, ἐ.ά. σ. 77.

σεως τοῦ κειμένου τοῦτο εὔρηται εἰς τὸ ὄριον ὅπου τὸ ἐπίγραμμα παραχωρεῖ τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἐκτενεστέραν σύνθεσιν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι δυσχερῆς ἡ ὀριστικὴ κατάταξις του εἰς ἓν ἐκ τῶν δύο τούτων εἰδῶν, δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι τοῦτο ἔχει πλεῖστα τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐπιγράμματος¹. Διὰ δὲ τὸ πρῶτον τῶν μεγαλυνοῦτων σημειοῦται ἡ ἀνεύρεσις του εἰς τὰ ἐν χρήσει μέχρι σήμερον λειτουργικὰ βιβλία², μὲ παρηλλαγμένην τὴν φράσιν τρισπύστατον φύσιν εἰς τρισπύστατον κράτος. Ἡ γραφὴ τοῦ χειρογράφου φαίνεται ἡ ὀρθότερα.

¹ Ἀργοστόλιον

ΓΕΡ. Η. ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ, δ. ιατρ.

ZU «ΚΡΑΣΙΝ»

Zum ersten Mal ist κρασὶν zu belegen in den Acta Thomae 230, 15 und 19³. Zu ihrer Taufe verlangt Mygdonia von ihrer Amme: ἄρτον μοι ἀνελομένη κόμισσον καὶ ὕδατος κρασὶν. Die Amme antwortet: ἐγὼ κομίσω ἄρτους πολλοὺς καὶ ἀντὶ ὕδατος μετρητὰς οἴνου... Mygdonia aber besteht auf ihrer ersten Bitte und sagt: μετρητῶν οὐ δέομαι, οὐδ' αὐτῶν τῶν πολλῶν ἄρτων. Τοῦτο δὲ μόνον, κρασὶν ὕδατος καὶ ἓνα ἄρτον καὶ ἔλαιον κόμισσον. Mygdonia bekommt das Gewünschte, wird getauft und Thomas ἄρτον κλάσας καὶ λαβῶν ποτήριον ὕδατος κοινωνῶν ἐποίησεν αὐτὴν τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι, wobei sich das ποτήριον ὕδατος auf das verlangte κρασὶν ὕδατος bezieht. Zur Klärung der Sachlage sei der syrische Text der Thomas Akten herangezogen⁴.

Im syrischen Text sagt Mygdonia zu ihrer Amme, sie wolle eine *m^ezagta* Wein haben. Das Wort kann Mischgetränk, Erfrischung durch eine kleine Portion Speise oder Trank oder den Becher bedeuten. Die Amme, die ihre besondere Dienstwilligkeit hervorhebt, antwortet darauf, sie wolle vielmehr «viele *reb^a* Wein» bringen. Dieses Wort bezeichnet ein vom Zahlwort «Vier» abgeleitetes Hohlmaß. Darauf erwidert Mygdonia, viele Maß Wein seien nicht von Nutzen, sie wolle eine *m^ezagta*

1. A. KOMINĪ, ἐ.ἀ. σ. 20.

2. Ἀκολουθία τοῦ Ἀναγνώστου ἡτοι Συλλειτουργικόν, Ἐκδότης Μ. Σαλίβερος (ἀ-
χρονολόγητος), σ. 46.

3. ed. R.C. LIPSĪUS - M. BONNET, Acta Apostolorum Apocrypha, Leipzig 1903.

4. Für die Nachprüfung am syrischen Original sorgte Prof. A. Dihle, wofür ich ihm herzlich danke,

Wein *in* einem Becher, für den hier das Wort *kasa* steht. *m^ezagta* ist also mit «gemischtem Trunk» zu interpretieren.

Der griechische Text hat für *m^ezagta* κρασίν. Wenn wir in beiden Fällen von einer Bedeutung «gemischter Trunk» ausgingen, hätten wir es im syrischen Text mit einem gemischten Trunk Wein¹, im griechischen Text mit einem «gemischten Trunk Wasser» zu tun (ὕδατος κρασίν 230, 14/15). Ein gemischter Trunk Wasser ist nicht vorstellbar. Was darunter zu verstehen ist, geht aus dem Kontext hervor. Die Amme will jetzt nämlich nicht nur viele *reb^ea* Wein wie im syrischen Text, sondern diese μετρητὰς οἴνου an Stelle von Wasser und nicht etwa an Stelle eines Mischtranks bringen. Daraus schließen wir, daß im griechischen Text mit κρασίν ὕδατος nur ein Trunk Wasser gemeint sein kann. In Abweichung vom syrischen Text bezieht sich also κρασίν auf die Trunkquantität.

Dafür spricht auch der fortlaufende Text, wo im syrischen Text Mygdonia auf einer *m^ezagta* Wein *in* einem Becher besteht. Auch hier hat der griechische Text nur wieder κρασίν ὕδατος, ohne den Becher besonders hervorgehoben zu haben. Er war wohl in griechisch κρασίν bereits enthalten. Daß es sich aber im griechischen Text tatsächlich nur um Wasser, nicht aber um einen Mischtrank aus Wasser und Wein handelt, beweist 231, 10, wo der im syrischen Text vorkommende «Becher» (mit Mischtrank) als ποτήριον ὕδατος erscheint, was nur als «Becher mit Wasser» interpretiert werden kann.

In der syrischen Parallele zum griechischen Text trinkt Mygdonia ohne Zweifel einen Mischtrank aus Wasser und Wein. Der griechische Text weicht an allen betreffenden Stellen vom syrischen ab und beweist neben der Eindeutigkeit des Textes selbst gerade durch die Änderung des Textes, daß hier nicht von einem Mischtrank, sondern von einem «Trunk Wasser» die Rede ist.

Genauso eindeutig ist ein Beleg in der Legende des Heiligen Theodoros Teron² 48,7: ἐκέλευσεν δὲ ὁ δικαστὴς οὐγκίαν ἄρτου καὶ κρασίν ὕδατος λαμβάνειν τὸν μακάριον, wobei die anderen Handschriften und Fassungen ποτήριον ὕδατος, ὕδωρ ὀλίγον, βραχύτατον ὕδατος und ὕδατος βραχέου an

1. «mingled draught of wine» bei W. WRIGHT, Apocryphal Acts of the Apostles, II, London 1871, 257, und A.F. KLJN, The Acts of Thomas, Leiden 1962, Kap. 120.

2. ed. H. STARCK, Diss. München 1912. Zur Datierung der Legende s. H.-G. BECK, Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich, München 1959, 405.

Stelle von κρασίν ὕδατος überliefern. Mit Recht kommentiert der Herausgeber S. 67: «κρασίν heißt hier einfach Trunk».

Ein κρασίν ὄξους reiht sich hier ein: Johannes Moschos, Geistliche Wiese, Migne PG 87, 2977 C: ὅτε ἤμην ἐν τῇ Σκήτει... τις τῶν πατέρων τὸν σπλῆνα αὐτοῦ ἐπόνεσεν, καὶ κρασίον (lege κρασίν) ὄξους ἐζητήθη, εἰς τὰς τέσσερας λαύρας τῆς Σκήτεως, καὶ οὐχ εὐρέθη· τοσαύτη οὖν παρ' αὐτοῖς ἀκτημοσύνη καὶ ἐγκράτεια. Das κρασίν ὄξους ist ein Trunk von jenem Essigwein, der schon eher ein Weinessig zu nennen war.

In allen seither behandelten Fällen stand κρασίν für einen «Trunk», entweder einen Trunk Wasser oder einen Trunk Essigwein. Die Qualität des Getränks ging aus dem begleitenden Substantiv im genetivus materiae hervor, κρασίν bezeichnete die Quantität des jeweiligen Trunks. Ein genaues Maß wie etwa μετρητῆ war damit nicht gemeint, sondern ein Maß, das die genaue Menge im Unklaren ließ, ein (ngr.) «ποτήριον» oder das Maß, das zu einem einmaligen Trinken ausreicht.

Eben diese Interpretation verlangt ein Beleg bei Theodoros von Mopsuestia in seinem Psalmenkommentar zu Psalm 74, 9¹, nur daß hier nicht von κρασίν, sondern von κρᾶσιν die Rede ist: ...κρᾶσιν πολλάκις καλοῦμεν τὸ μέτρον, ὃ πρὸς πόσιν ἀρκεῖ. Ein Nebeneinander von κρᾶσις und κρασίν im Sinne von «Trunk» läßt sich genauso in den frühen Klostertypika des 9. und 10. Jahrhunderts feststellen. Diatyposis der Megiste Laura des Athanasios 138²: χρώμεθα δὲ τῷ τε Σαββάτῳ καὶ τῇ Κυριακῇ ἔλαιον καὶ οἶνον καὶ ἀνά δύο κράσεων εἰς τὸ ἄριστον καὶ πρὸς μίαν ὀψέ (...Wein, sowohl zur Mittagsmahlzeit zweimal einen Becher als auch einen zum Abendessen) und gleich darauf ἀνά δύο κράσεων μεταλαμβάνοντες, und daneben die Hypotyposis des Studiuklosters³: τῇ δὲ ἀγίᾳ Πέμπτῃ ἐσθίομεν μίαν μαγειρίαν ὄσπριον ... πίνομεν δὲ καὶ πρὸς ἓν κρασίν.

Synonyma dieser κράσεων und dieses κρασίν sind in den späteren Typika οἴνου ποτήριον und κρασοβόλιον. Es handelt sich in allen genannten Fällen um die durch das Klostertypikon genau festgelegte Weinration in einem besonderen Maßbecher. Diese Ration ungemischten Weins konnte durch eine beliebig große Menge von warmem oder heißem Wasser verdünnt und so getrunken werden.

1. R. DEVRESSE, Le commentaire de Théodore de Mopsueste sur les psaumes, Studi e Testi 93, Vatikanstadt 1939.

2. ed. PH. MEYER, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894.

3. ed. MIGNE, PG 99, 1716 C.

Und hier ist auch die Nahtstelle nicht nur für die Verbindung von κρᾶσις und κρασί, sondern auch für die Verbindung der Bedeutungen «Mischung», «Trunk», «Weinmaß» und «Wein».

Die ursprüngliche und im Mittelgriechischen immer beibehaltene Hauptbedeutung von κρᾶσις war «Mischung».

Neben dieser Hauptbedeutung tauchte in unseren Texten eine Nebenbedeutung auf, die wir, ausgehend vom gemischten Trunk oder Mischtrank, mit «Trunk» interpretierten. Diese Nebenbedeutung war eindeutig kein «Mischtrank» mehr, sondern eine Quantität einer trinkbaren Flüssigkeit.

Eine zweite Nebenbedeutung konnte, wenn man von einem Mischtrank aus Wein und Wasser ausging, mit «Trunk Wein» herausgefunden werden. Dieser «Trunk Wein» war als Weinquantität im genauen Maß nicht festgelegt und konnte nicht nur einen «Trunk Wein», sondern auch die Menge und allgemein das Maß Wein bezeichnen, das zur Herstellung eines Trunks ausreichte (s.o. «μέτρον, ὃ πρὸς πόσιν ἀρκεῖ»). Von dieser Bedeutung «Trunk Wein» im Sinne eines Weinmaßes spaltet sich das Wort κρασί endgültig von dem Wort κρᾶσις ab und beginnt eine eigene semasiologische Entwicklung zu der Bedeutung «Wein».

Κρασί taucht zu Beginn seiner Sprachgeschichte dann auf, wenn die Quantität der Flüssigkeitsmenge zur Debatte steht. Κρᾶσις bedeutete nie «Wein», κρασί nie «Mischung» oder «Mischtrank». Die parallelen Bedeutungen, wo sich κρᾶσις und κρασί trafen, nebeneinander herliefen und κρασί sich dann endgültig von κρᾶσις abspaltete, war der Bedeutungskomplex «Trunk», «Trunk Wein» und «Weinmaß». Die weitere Entwicklung zu «Wein» machte nur noch das von κρᾶσις abgeleitete Wort κρασί mit ¹.

Eine Besprechung meiner Studie «Sogenannte christliche Tabuwörter im Griechischen», *Miscellanea Byzantina Monacensia* 5, München 1966, durch A. Thavoris in den *Ἑλληνικά* 22 (1969) 258-267 schien mir eine erneute, wenn auch nur gekürzte und in einem nur beispielhaften Aus-

---

1. Zur Entwicklung «Maß Wein» zu «Wein» könnte man an deutsch «Maß» (=«Bier» im Bayerischen), «Schoppen», «Viertel» (=«Wein» in süddeutschen Dialekten) oder neugriechisch ποτηράκι und κατοσταράκι (=«Wein») denken. Die Entwicklung weicht bei κρασί jedoch insofern etwas ab, als κρασί nicht schon von seinem sprachgeschichtlichen Ursprung her ein festes Maß oder auch nur einen «Becher» bedeutete, sondern durch seine sprachgeschichtliche Herkunft aus «Trunk Wein - Weinmaß» für eine spätere Bedeutung «Wein» schon prädestiniert war.

schnitt vorgeführte Erörterung in Form der vorliegenden Zeilen geradezu zu erfordern. Es würde zu weit führen, die Mißverständnisse von Thavoris im einzelnen zurechtzurücken. Wiederholt er doch meist nur, was in älterer Literatur an Theorien aufgetaucht war. Weder bedeutete κρᾶσις jemals «Wein», noch konnte ich Hatzidakis und Georgacas widerlegen und κρᾶσιν als Deminutiv zu κρᾶσις betrachten¹, um nur zwei in unserem Themenkreis bleibende Beispiele anzuführen². Die genauere Interpretation der Einzelstelle und die Auseinandersetzung mit der einschlägigen Sekundärliteratur führen manchmal dazu, liebgewonnene ältere Ansichten zu korrigieren. Den von Thavoris in seiner Besprechung vorgebrachten Ansichten hätte eine Relativierung in diesem Sinne nicht geschadet.

Köln, Universität

HANS EIDENEIER

1. Zu denken ist an eine Entwicklung, wie sie in einem Papyrusprivatbrief (Pap. Oxy XVI 1862, 50) des 7. Jh.s für ein τὸ γνῶσιν ("Übersicht, Liste") greifbar ist: καὶ ἡ (l. εἴ) τι ἐπεμψες εἰς τὴν ἀλλαγὴν, κατὰ ταξὶν μοι αὐτὸ εἰς ἕναν γνῶσιν τὸ τί καὶ τί ἐπεμψες καὶ πέμψον μοι αὐτό,...

2. Daß zum anderen eine ὕδατος κρᾶσις bei Diodor IV 4,6 (κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐρεσιν τοῦ οἴνου μὴπω τῆς τοῦ ὕδατος κράσεως εὐρημένης ἄκρατον πίνειν τὸν οἶνον) das «Mischen mit Wasser» bezeichnet und damit mit den oben zitierten Belegen mit κρᾶσιν ὕδατος, wo es sich eindeutig um einen «Trunk Wasser» handelt, überhaupt nichts zu tun hat, war schon W.J. DEN DULK, ΚΡΑΣΙΣ, Diss. Leiden 1934, 10, 11 und 114, klar. Beides gleichermaßen mit «Mischung von (Wein und) Wasser» zu interpretieren, wie es Thavoris tut, geht am Text vorbei. Auch kann in den Prodromika IV 117 τὸ ἄσπρον ἐμποτόπουλον γεμάτον κρᾶσοβόλιν nach ἐμποτόπουλον kein Komma gesetzt werden, da ja nicht der Becher weiß ist, sondern vom Weißwein die Rede ist, wenn wir einmal davon absehen wollten, daß nicht nur die beste Handschrift G, sondern auch die Handschriften CSA für κρᾶσοβόλιν hier κρᾶσιν haben, was eine Interpretation für κρᾶσοβόλιν als «Wein» ebenfalls stützt.